

İlahiyat Alanında Lisansüstü Çalışmalar*

-Sorunlar ve Öneriler-

*Cağfer KARADAŞ***

A. Giriş: İslamî Eğitimin Kısa Geçmişi

1. İlahiyat Öncesi

İslam eğitim tarihini, 1400 yıl önce Hz. Peygamber'in Mekke'de ilk toplantı yeri kabul edilen Daru'l-Erkam'la başlatmak en uygun olandır. Burası mütevazı sayıdaki ilk Müslümanların vahiy bilgisini aldığı, dini terbiyeden geçtiği ve eziyetlere karşı dayanma bilinci ve iradesinin kazanıldığı ilk ve tek mektepti. Medine'ye hicretle birlikte Mescid-i Nebevî inşa edildi ve kadın-erkek herkesin katılabileceği tam bir eğitim merkezi oldu. Hatta evsiz ve geliri bulunmayan sahabiler için de mescidin yanında Suffa denilen ilk yatılı mektebin de temelleri yine burada atıldı.

İslam tarihinde camiler uzun süre ibadethane olmanın yanında mütevazı anlamda birer eğitim yuvası olma vasfını da uzun yıllar devam ettirdiler. Her ne kadar bina ve mekan olarak mütevazı olsalar da, verilen eğitim ve alınan sonuçlar son derece düzeyi yüksek bir gelişmeyi ve başarıyı temsil ediyordu. Nitekim bu tür eğitim merkezlerinden Ebu Hanife, Malik b. Enes, Muhammed eş-Şafii ve Ahmed b. Hanbel gibi mezhep imamlarının yanı sıra tefsir, hadis, fıkıh ve kelam ilimlerinde mütebahhir nitelemesini hak eden alimler yetişti.

İlerleyen dönemlerde camilerin yanında bulunmakla birlikte onlardan bağımsız medrese fikri ortaya çıkmaya başladı. İlk dönemde bu medreseler belli bir üstada ve ekole bağlı ancak eğitim yöntemi ve içeriği itibarıyla son derece bağımsız ve bağlantısız kurumlardı. Büyük Selçuklu Devleti içinde gelişen ve kurumlaşan Nizamiye medreseleri ile birlikte ilk defa örgün diyebileceğimiz nispeten birbirine bağlı farklı şehirlerde aynı isim ve anlayış çerçevesinde bir

* Bu yazı 08-10 Aralık 2014 tarihinde yapılan V. Din Şurası'nda sunulan bildirinin geliştirilmiş şeklidir.

** Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

medreseler dizisi oluşturuldu. Şafii-Eş'arî anlayış doğrultusunda eğitim veren bu kurumlar, hem anılan mezhepleri desteklemek hem de o dönem için bir iç tehdit kabul edilen Batını/İsmailî tehlikeye karşı önlem olarak oluşturulmuş kurumlardı. Bu kurumlarda sadece müderris bulunmuyor ayrıca vaiz, kütüphaneci, Kur'an öğreticisi ve sarf-nahiv öğreten dilciler de bulunmaktaydı.¹

Nizamiye medrese örneğinden hareketle Ebu Hanife'nin mezarı yanında kurulan Hanefî medresesi ve Halife Mustansır tarafından inşa edilen ve dört mezhebin aynı çatı altında okutulduğu *dörtlü* diye tabir edilen Mustansiriye medresesi daha ileri ve farklı bir adımı temsil ediyordu. Yakın coğrafya olarak Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Malatya, Diyarbakir ve Mardin gibi Anadolu şehirlerinde çeşitli beylikler ve devletler zamanında kurulmuş ve halen bina olarak ayakta duran medreseler, anlayış ve içerik farkı olmakla birlikte yukarıda anılan geleneğin bir devamı idi.

Buna mukabil Osmanlı medreselerinin, hükmedilen coğrafyanın genişliği nispetinde anlayış, içerik ve kurumsal anlamda oldukça fazla çeşitliliği ve karmaşıklığı bünyesinde barındırdığını söylemek lazım. Bursa, Edirne ve İstanbul gibi payitaht şehirlerdeki medreseler belli bir anlayış, yöntem ve muhtevayı yansıtır olmaları itibarıyla homojen eğitim kurumları olarak değerlendirilebilir. Ancak Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika medreseleri daha farklı bir içerik ve formu temsil etmekteydi.

2. İlahiyatların Açılması

Batı karşısında alınan askerî yenilgiler ve oluşan diplomatik ve ticari ilişkiler ile Osmanlı yöneticilerinin ilk planda teknik alan olmak üzere Batı tipi eğitime

¹ Nizamiye medreseleri için bk. George Makdisi, *Ortaçağda Yüksek Öğretim*, trc. A.H. Çavuşoğlu-H.T. Başoğlu, İstanbul 2004, Gelenek Yayınları, s. 426; Ahmet Ocak, "Nizamiye Medresesi ve Büyük Selçuklularda İlim", *Türkler*, Ankara 2002, Yeni Türkiye Yayınları, V, 1371-1375; Çağfer Karadaş, "Nizamiye Medreseleri ve Gazzâlî", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler* -Uluslararası Sempozyum-, Muş Alparslan Üniversitesi, 2013, I, 545-555.

geçme irade ve teşebbüslerinin ilk meyvesi, 1735 yılında açılan mühendishanedir.² Bunu sırasıyla tıbbiyeler ve mimarlık alanı takip etti. XIX. yüzyılın son yarısında kurulan Darü'l-Fünûn ile birlikte bir bütün olarak artık Batı tipi yükseköğretim kurumları oluşmaya başladı. Dârü'l-Fünûn fikri ilk olarak 1845'te ortaya çıkmakla birlikte kesintisiz ve kalıcı ilk Dâru'l-fünun 01 Eylül 1900'de Dâru'l-Fünûn-i Şahane adıyla Edebiyat ve Hikmet, Ulum-i Riyaziye ve Tabiiyye ile ilk İlahiyat Fakültesi olan Ulum-i Aliye-i Diniyye şubelerinden oluşan üç fakülte olarak açıldı, 1908'de Meşrutiyet ile birlikte İstanbul Dâru'l-Fünûnu ismini aldı, Ulum-i Aliye-i Diniyye Şubesi'nin ismi de Ulum-i Şeriyye Şubesi şekline dönüştü. 1914 yılında çıkarılan İslah-ı Medaris Nizamnamesi ile Daru'l-Hilafet-i Aliye Medresesi kurulduğunda Ulum-i Şeriyye Şubesi gereksiz görüldü ve lağvedildi.³

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk İlahiyat Fakültesi, 3 Mart 1924 yılında medreselerin fiilen kapatılması sonucu İstanbul Dâru'l-Fünûn'unun çatısı altında İlahiyat Fakültesi adıyla kuruldu. 1933 yılına kadar faaliyetini sürdüren bu fakülte, anılan tarihte üniversitede öngörülen yeni yapılanma/üniversite reformu çalışması esnasında üniversite birimleri içinde gösterilmedi, muhtemelen yerine öğrencisi olmayan İslam Tetkikleri Enstitüsü oluşturuldu. 09 Mayıs 1949 yılında kabul edilen bir kanun ile 21 Haziran 1949 tarihinde üçüncü İlahiyat Fakültesi açılması bu kez Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak gerçekleşti.

Bu tarihten 10 yıl sonra da Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak ilki İstanbul'da olmak üzere 19 Kasım 1959 yılında Yüksek İslam Enstitüleri kuruldu. Zamanla bu Enstitüler Konya, Kayseri, İzmir, Erzurum, Bursa, Samsun ve Yozgat olmak üzere yedi şehirde açıldı. Ayrıca 1971 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne bağlı İslamî İlimler Fakültesi tesis edildi. 1982 yılında ise Yüksek

² bk. Komisyon, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz, Edit. Mehmet Karaca, İstanbul 2012, s. 36, 194-135. Ayr. bk. <http://www.arsiv.itu.edu.tr/ek/I.T.U.%20ve%20Muhendislik%20Tarihimiz.pdf>; <http://www.arsiv.itu.edu.tr/tarihce/1823.htm>; 14.04.2014; 12:22 (Bu bilgilerin anılan site tarafından Kazım Çeçen, *İstanbul Teknik Üniversitesinin Kısa Tarihçesi* adlı eserden alındığı ifade edilmiştir.)

³ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Daru'l-Fünûn", *Anadolu'da İslam Kültür ve Medeniyeti*, DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 178-185.

İslam Enstitüleri, İlahiyat Fakültelerine dönüştürülerek illerinde bulunan Üniversitelere bağlandı. Eski Enstitülerden sadece Yozgat Yüksek İslam Enstitüsü kapatıldı, Erzurum’da İslamî İlimler Fakültesi ile Yüksek İslam Enstitüsü İlahiyat Fakültesi adı altında birleştirildi. Son yıllarda açılanlarla birlikte İlahiyat Fakülteleri 100 civarında bir sayıya ulaştı.⁴

B. İlahiyat Alanında Lisansüstü Eğitim

1. Başlangıcı ve Bugünü

Türkiye’de ilahiyat alanında lisansüstü çalışmalar 1900’de kurulan ilk İlahiyat Fakültesi Ulum-i Aliye-i Diniye’nin 1912’de Ulum-i Şeriyeye adını alması ile birlikte Emrullah Efendi tarafından düzenlenen yeni programında ortaya çıkmıştır. Emrullah Efendi, Ulum-i Şeriyeye programını *icazet* ve *ruûs* olara ikiye ayırmış, icazetname veren program lisans, ruûs denilen program ise doktora olarak düşünülmüştür. Öyle görünüyor ki, bu dönemde ara bir program olan Yüksek Lisans yer almamaktadır. Ruûs, aslında Osmanlı’da bir tayin terfi sistemidir. Bu sistem medreselerde eğitimini bitirip “mülazim” olanlardan imtihanlarda başarı gösterenlere verilen *berat* belgesidir. İsim buradan alınarak Ulum-i Şeriyeye şubesinin lisansüstü programına ad olmuştur. Nitekim bu programı bitirenlere ruûs denilen bir berat verilmektedir.

Günümüzde ise lisansüstü eğitim, üniversitelerin bünyelerinde oluşturulan Enstitüler tarafından yürütülmektedir. İlahiyat alanı sosyal bilimler alanı olarak belirlendiğinden bu alanda lisansüstü eğitim Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yürütülmekte, Yüksek Lisans ve Doktora unvanları program sonunda jüri önünde yapılan bir imtihan sonucunda başarılı olanlara verilmektedir. Tezli Yüksek Lisans programında bir tez hazırlanması zorunlu iken, tezsiz Yüksek Lisans bu zorunluluk yoktur. Doktora programlarına bu günkü mevzuata göre tezli Yüksek Lisans bitirmiş öğrenciler kabul edilmektedir. Lisansı bitirdikten sonra birleşik veya bütünleşik doktora programlarına başlama imkanı da bulunmaktadır.

⁴ Mustafa Öcal, “Türkiye’de Din Eğitimi Tarihi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2008, c. VI, sy. 12, s. 399-430.

2. Akademisyenin Gücü ve Sorumluluğu

İslam dininin her ne kadar Hz. Peygamber ile başlayan 1400 yılı aşan bir geçmişi var ise de bir Müslüman için bu insanlığın başlangıcı olan Hz. Adem ile başlayan bir süreçtir. Kur'an'ın birçok ayetinde “kendinden öncekini tasdik eden” veya müminler için “sana ve senden öncekilere indirilene inananlar” şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. Bu da gösteriyor ki, Hz. Adem'den bugüne insanlığa ilahî olarak gelen ve insanın bu ilahî olandan doğru veya yanlış ürettiği her bilgi bizim için veri değerindedir. Dolayısıyla lisansüstü çalışmalara bu geniş çerçeveden ve derinlikten yaklaşılması zarureti doğmaktadır.

Yapılan lisansüstü çalışmalarda da her geçen gün yeni iyileşmeler olmakla birlikte içinde yaşadığımız zaman içindeki beklentileri ve hedefleri yakaladığımızı söylemek şimdilik zor görünmektedir. Nitekim Türkiye ekonomik ve siyasi alanda dünya ölçeğinde çok hızlı bir gelişme gösterirken lisansüstü alanda da en azından beklentilere ve hedeflere yaklaşmakta aynı oranda bir hızı yakalama zorunluluğu vardır. Öte yandan İslam dünyasının yaşadığı çözülme, karmaşa ve yıkım görüntüleri ilim ve entelektüel çevreleri yeniden düşünmeye, hızlı karar almaya ve böylesi bir ortamda yeni ve etkili çözümler üretmeye sevk etmektedir. Bu yaşananlar her ne kadar görünürde siyasî ve askerî niteliği haiz ise de gerçekte bir sosyal patlamadır. Bu sosyal patlamanın altında yaklaşık iki asırdır süren sömürge politikaları, içerden dışardan yapılan sosyal mühendislik çalışmaları, başta kamusal alan olmak üzere toplumun ve ferdin hayatından dini ve inançları tümüyle çıkarma planları yatmaktadır. Ünlü İngiliz yazar ve şairi Eliot'un dediği gibi “Kültür, aslında herhangi bir toplumun dininin vücut bulmuş bir şeklidir”⁵ noktasından hareket ettiğimizde, dini tahrip etmek veya hayattan atmaya çalışmak bir toplumun kültürünü yok etmek, kendisine yabancılaşmasının yolunu açmak ve nihai kerte de sosyal bir patlamaya zemin hazırlamak demektir. Bugün başta İslam coğrafyası olmak üzere, sömürgeye maruz kalmış toplumlarda ve bu toplumların Batı'ya intikal etmiş gruplarında görülen huzursuzluk, yılgınlık, tatminsizlik, hangi hedefe yöneldiği ve neye hizmet ettiği bilinmeyen serseri başkaldırıları, bu sürecin bir sonucudur.

⁵ T.S. Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 20.

Bugünün akademisyeni sözün gücünü elinde bulunduran dünün âliminin şöyle ya da böyle yerini almıştır veya almak zorundadır. Söz, bir güçtür; iyiye kullanılırsa hayır, kötüye kullanılırsa şer doğurur; öyle ki kimi zaman hasmı kimi zaman sahibini vurur. Yunus'un "söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı, söz ola ağulu aşı bal ile yağ ede bir söz" dizelerinde anlamını bulan işte budur. Nitekim Hz. Peygamber'in insanın dili ile ilgili hatırlatmaları sözün gücüne dair uyarılardır. Bu yüzden bir akademisyenin sözünün gücünün farkında olması ve onu müspet, etkili ve doğru hedefe götürecektir şekilde kullanması gibi bir hassasiyeti her zaman olmalıdır. Bu lisans düzeyinde öğrenciye verilecek bilgilerden lisansüstü düzeyde yapılan tezlere kadar geçerlidir. Aksi takdirde sözün yanlış ve yanıltıcı kullanılması sonucu kötü niyetli arzulara ve eylemlere sebep olmak gibi bir etkisinin olacağı da unutulmamalıdır.

Tarihten günümüze yaşanan yıkımlarda, karmaşalarda, sosyal patlamalarda, kimisi iyi niyetli ama sonucu düşünülme-yen kimisi de kötü niyetli sözlerin veya konuşmaların payı büyüktür. Bu durumda bir akademisyen için sözün ne olduğu kadar nereye varacağı, nasıl bir etki alanı oluşturacağı ve zihinlerde nasıl bir yankı bulacağı da önemlidir. Söz, ağızdan çıkan bir sestense, yazılan bir lafızdan, kulağa çarpan bir yankıdan ibaret değildir. Söz, bir bütün olarak ses, lafız ve yankıyı aşan, taşıdığı mana ile insanın beyninde ve kalbinde derin izler bırakan kimi zaman bir barış elçisi kimi zaman bir muştı, kimi zaman da patlayan bir yanardağdır.

Öyleyse yapılan lisansüstü çalışmalar birer söz dağarcığı olmanın ötesinde sorularımıza, sorunlarımıza ve beklentilerimize bir cevap olmak zorundadır. Bir gayretin ve emeğin ürünü, çerçevesi iyi çizilmiş, doğru hedefi gösteren, gereksiz çokluktan ve meramı anlatmayan darlıktan uzak, itidal ve iktisat üzere yapılmış bir çalışma, toplum nezdinde bir gül bahçesi, bir pınar çağılması, berrak bir hava, bereketi müjdeleyen bir rüzgar olmanın yanında hasımlar arasında barış elçisi, karmaşaya karşı sakinleştirici, sorunlara karşı çözüm önerisi olarak kabul görecektir. Böylesi bir tezin arkasında iyi niyetli, gayretli, toplumuna yabancılaşmamış, iyilerle ve iyiliklerle hemhal olmuş, kendini bilen, yaratıcısını unutmayan zihin dünyasına sahip bir akademisyen vardır. *Çünkü sözün gücü, sahibinin gücüyle doğru orantılıdır.* Sonuçta âlim, akademisyen veya entelektüel sözün gücünü temsil eden, bu gücü ruhuna sindiren ve bedenine aksettirendir. Nitekim Allah'ın sözü ve Hz. Peygamber'in sözü denildiğinde belleklerimizde

büyük yankı ve tesir bırakması bu yüzdendir. Allah adına veya Hz. Peygamber adına söz uyduranlar, işte tam da bu güçten yararlanmak isteyen kötü niyetli insanlardır.

C. Lisansüstü Çalışmalarda Karşılaşılan Sorunlar ve Öneriler

Bugün nicelik olarak dinî alanda yapılan tezlerde iyi bir noktada olduğumuzu söyleyebiliriz. Ancak aynı durum nitelik olarak öyle midir? Yapılan tezlerin yöntemleri, kurguları, içerikleri, üslupları, hedefleri ve beklentileri karşılamaları ne durumdadır?

1. Yöntem

Çalışmada kullanılan yöntem, içeriğin özgünlüğünü sağlayacak, hedefe ulaşmada yön ve yol gösterici olacak nitelikte olmalıdır. Ancak günümüzde yöntem noktasında ciddi sıkıntılarımız bulunmaktadır. Hakikate ulaşmak için kullanılan eleştirel yöntemde meydana gelen doz aşımı, yapılan çalışmaların zehirlenmesine, fayda yerine zarar vermesine yol açmaktadır. Bir düşünürün ifadesiyle eleştiri bir çakıl taşı gibidir. Ayağını bastığında az olursa acıtır, çok olursa hiçbir tesiri olmaz. Bu yüzden eleştiriye dozajında tutmakta yarar vardır. Batı karşısındaki yenilgilerimizi tümüyle tarihimize, kültürümüze ve hatta dinimize bağlayarak her alana eleştirel bakalım derken aslında varlığımızı inkar noktasına doğru evirildiğimiz artık farkına varmamız gerekir. Bu eleştiriden kaçınmak değil, karar ve miktar noktasında dikkatli olunması demektir. Öte yandan Batılı veya yabancılaşmış zihinlerin değerlerimize yönelik eleştirileri karşısında cevap verme noktasında telaş içinde bir takım değerlerimizi ret, tevil veya tadil aşırılığına sürüklendiğimiz de bir başka gerçektir. Doğru ve sağlıklı bir yöntem ile kaynağına inerek, sahil bir anlayış ve berrak bir zihin ile elde edilmiş bilgi, bulgu ve yorumlarımız birilerinin hoşuna gitmese de arkasında durmayı hak ediyor demektir.

Bunun tersi olan tarihi miras içinde her bulduğumuzu bugüne taşımak, hayata geçirmeye kalkışmak ve savunmasını yapmak da tabii ki doğru değildir. Tarihin bir döneminde geçerli olan ancak günümüze hitap etmeyen bilgilerin zihinimize boca edilmesinin kültür tarihçiliği dışında bir anlamı yoktur. Öte yandan tarihi kıymeti bile olmayan, kaynaklarımız açısından sıhhati bulunmayan

veya tartışmalı olan bilgilerin hiçbir eleştiriye tabi tutulmadan bugüne getirilmesi, yeni zihinlerin onlarla teşviş edilmesi anlamına gelir. Bugün yaşadığımız bilgi kirliliği ve karışık zihin hali yöntemsiz bilgi ve bulguların zihinlere boca edilmesindedir.

Din bilimleri alanında yapılan çalışmalarda aşırı düzeyde Batılı kaynaklardan aktarma yapılması ciddi bir sorun olarak görünmektedir. Müslüman bir ülkede din psikolojisi veya din sosyolojisi yapmak İngiltere, Fransa veya Almanya'da bu işi yapmak gibi olmamalıdır. Bu, içerik hususunda olduğu gibi yöntem noktasında da olabilir. Dünyada geçerli yöntemleri kullanmak, yerinde olmakla birlikte aynı yöntemi birebir yerel bir unsur üzerinde kullanmanın nasıl bir sonuç doğuracağı üzerinde düşünülmalıdır. Nitekim dini ve kültürel hassasiyetleri farklı olan toplum ve bireylere uygulanacak yöntemlerin, bu hassasiyetleri gözetecek şekilde olması beklenir. Din bilimleri alanında çalışan araştırmacılarımızın bir başka temel sorunu kendi temel eserlerimizden yararlanacak donanımdan yoksun olmalarıdır. Bu yüzden kendi değerlerimize yabancılaşmış, Batı'da şekillenmiş zihin ile yapılan sosyal çalışmaların rastgele kültür aktarımından öte bir hizmeti bulunmamaktadır.

Bir başka temel sorun ise, hazır ikinci el çalışmalar okunduktan sonra birinci el kaynaklara başvurulmasıdır. Bu yöntem, başkasının algısı/tasavvuru ile konuya yaklaşmak anlamına geleceğinden daha baştan tezin orijinal olma iddia ve özelliği kaybettirmektedir. Söz gelimi tarihi bir şahsiyet hakkında çalışılırken, önce o konuda yazılmış eserlerin okunması, yapılmış yorumlarla zihnin şekillenmesi veya yönlendirilmesi anlamına gelir. Daha sonra esas kaynaklara gidilmiş olsa bile bu, yönlendirilmiş bir zihinle önyargılı bir okuma olacaktır. Bu tür okumanın bir başka sakıncası ise günümüzde oluşmuş bir algıyı tarihi şahsiyete giydirmek anlamına gelecektir ki, bu tam anlamıyla anakronizm yani tarih yanlışlığıdır. Her ne kadar araştırmacı, bizzat kendisi bazı yeni bulgu/bilgi edinecek bunları tezine yansıtırsa bile, daha önce oluşmuş algının gölgesinde bu bilgiler bir anlam ifade etmeyecektir.

Bunun için çalışmanın daha başında birinci el kaynaklar okunduktan ve konuyla ilgili zihinde bir fikir oluştuktan sonra ikinci el kaynaklara/çalışmalara gidilerek değerlendirme yapılır ve buna göre tez ortaya konulur. Örnek vermek gerekirse, tarihi bir şahsiyet olan Gazzalî'yi çalışacak araştırmacının öncelikle

bizzat onun yazdığı eserleri okuması ve onun düşüncesine dair zihninde kendine ait bir izlenimin ve algının oluşmasını sağlaması gerekir. Ardından aynı şahıs hakkında yerli veya yabancı yapılmış çalışmalara müracaat edilmesi söz konusu olabilir. Bu çalışmalara müracaat, araştırmacıya kendi izlenimini destekleyip desteklemediğini, yeni bakış açısı getirip getirmediğini kontrol ve kendisinin fark edemediği başka bulgulara/bilgilere ulaşma imkanını sağlar. Bu tür yöntemde araştırmacı kendi bulgu ve bilgilerini öncelediğinden ve buna göre bir değerlendirme yaptığından özgün bir çalışma ortaya koyma şansını yakalamış olur.

Bu yöntemle okumada, tarihi hiyerarşiye dikkat etmekte yarar vardır. Örneğin bir şahıs çalışılırken eğer mümkünse eserlerinin yazıldığı tarihin hayatının hangi safhasına tesadüf ettiğine dikkat edilmeli; yani müellifin gençliğinde yazdığı kitap ile olgunluk döneminde yazdığı kitap arasındaki farklar takip edilmelidir. Eğer bir konu çalışılıyorsa, konuyu ihtiva eden kitapların tarihi hiyerarşisi göz önünde bulundurulmalı, okuma bu sıraya göre yapılmalıdır. Böylece konunun tarihi gelişimini yakalamak söz konusu olur ki, bu şekil okuma çalışmaya başlı başına bir orijinallik katar.

Kaynak eserlerin sondajlama yoluyla yani belli yerlerin görülmesi ve incelenmesiyle ele alınması bir başka sakıncalı durumdur. Bu tür okuma eserin bütünü görmeyen bir fikir sahibi olmak gibi bir sonuca götürür. Bu tür sakınca adrese dayalı çalışmalar için de geçerlidir. Bunun anlamı, ikinci el kaynakta bulunan bir bilginin izi sürülerek sadece o kısmın birinci el kaynakta görülmesiyle bir hükme varılmasıdır. Aynı şekilde falan kişinin naklettiğine göre Gazzali şöyle demektedir gibi, birinci el kaynağa ulaşma imkanı varken ikinci el çalışmadan naklen dipnot göstermek akademik adaba uygun düşmez.

Bir konunun veya şahsın günümüzde nasıl anlaşıldığını anlamak bakımından ikinci el kaynaklar da bazen birinci el kaynaklar kadar önemli olabilir. Bu yüzden birinci el kaynakları okuyup özgün algı elde edildikten sonra mutlaka geçmiş veya çağdaş ikinci el kaynaklara da başvurulması gerekir. Çünkü her çalışmanın kendisine göre bir ehemmiyeti, ayrıcalığı ve bakış açısı vardır. Bu yüzden konuyla ilgili birinci veya ikinci el hiçbir çalışma değersiz görülmemelidir. Ulaşılabildiği ölçüde bütün çalışmalara bakılmalı ve yararlanılmalıdır. Öte yandan ikinci el kaynağın gönderme yaptığı birinci el kaynaktaki bilgi görüldükten

veya alındıktan sonra ikinci el kaynağı göstermekten imtina etmek haklı bir tutum sayılmaz. Bu bilimsel adalete ve vicdana sığmaz.

2. Kaynak

Kaynak seçmek ve yerli yerinde kullanmak, birinci el kaynağa gitmek başlı başına bir sorundur. Fıkıh, Kelam, Tefsir, Hadis ve Tasavvuf gibi temel İslam bilimlerinin yanı sıra İslam felsefesi, İslam tarihi ve dinler tarihi gibi alanlarda çalışma yapan araştırmacıların bir kısmının medeniyetimizin temel eserlerine gitme noktasındaki donanım eksiklikleri, ikinci el kaynaklardan yararlanarak tez hazırlanmasını beraberinde getirmektedir. Kur'an-ı Kerim'in tercümesinin bile ikinci el kaynak sayılmasının gerektiği bir noktada, temel kaynakların tercümelerinden veya yapılmış çalışmaların temel kaynaklardan aldığı bilgilerden hareketle bir çalışma yapılması, hem çalışmayı değersizleştirmekte hem de özgünlüğünü yok etmektedir. Özgün çalışma öncelikle akademisyenin kendi bulguları, bilgileri, sezgileri ve çıkarsamaları ile oluşturulmuş bir çalışma özelliği taşımalıdır. Çünkü her tercüme bir yorumdur. Tercümeden yararlanarak tez hazırlamak, bir mütercim yorumunu kabullenip o doğrultuda bir zihin şekillenmesine uğramak demektir. Bu, bütün tercüme gereksizliği veya göz ardı edilmesi anlamına gelmez, burada söylenmek istenilen, akademik anlamda özgün bir çalışma yapmak için özellikle ve öncelikle birinci el kaynaklardan yararlanmak demektir.

Kaynaklardan yararlanma konusunda iki temel sorun kendisini fazlasıyla hissettirmektedir: Birincisi günceli ve çağın gelişmelerini göz ardı etmek, ikincisi de geçmişin günümüze bıraktığı mirasın altından kalkmamak. Ne güncel tam olarak yakalanabilmekte ne de geçmiş miras kavranıp güncellenmesi gerçekleştirilebilmektedir. Bunun için güncel konusunda kendine güven duygusunun biraz daha gelişmesi, geçmiş miras hususunda da vefa, sorumluluk ve kaygının bulunması gerekmektedir.

İnsan tarihin çocuğudur ve tarihi miras göz ardı edilerek yapılan çalışmalar köksüz ve sığ olmaktan kurtulamaz. Tarih aynı zamanda bize sabit tecrübe alanı ve imkanı sunmaktadır. Bir Müslümanın geçmişi yakın planda Hz. Peygamber'den, uzak planda ise Hz. Adem'den başlar. Öyleyse Hz. Adem'den günümüze oluşmuş insanlık mirası bizim için yararlanılması gereken geniş bir imkan alanıdır.

3. Kurgu

Kurgu, deyim yerindeyse tezin kalıbı ve çerçevesidir. Eğer teze gerçekçi bir çerçeve çizilmemiş ve sağlam bir yol haritası belirlenmemiş ise iyi kurgunun ortaya çıkması imkan dahilinde değildir. İzlenebilir bir yol haritası ve gerçekçi çerçevenin yanında ulaşılabilir bir hedef de öngörülmalıdır. Aksi takdirde ortada çerçevesi ve hedefi belirlenmeyen ve yol haritası bulunmayan bir çalışma ile karşı karşıyayız demektir. Günümüzde tezlerin uzamasının, araştırmacıya bıkkınlık vermesinin ve bir türlü tamamlanamamasının altında yatan ana neden budur. Bu tür tezler tamamlandığında da, bir bilgi yığını olmanın dışında bir anlam ifade etmemektedir.

Bugün kurgu yönünden iyi olan tezlerin yanında bu tür bir kurgudan yoksun, son derece dağınık tezlerin bulunduğu bir gerçektir. Tez demek, bulunan bütün bilgilerin bir torbaya doldurulması, rastgele serpiştirilmesi veya düzensiz bir yığın halinde toplanması değildir. Son günlerde tamamı demesek bile bir kısım yüksek lisans, doktora ve doçentlik çalışmalarında anılan bu kurgu eksikliği göze çarpmaktadır.

Tez, bulunan bütün bilgileri bir tomar kağıda boca etmek değil, elde edilen bulguları belli bir düzen içinde ve belli bir hacimde kompoze etmektir. Bu esnada dışarıda kalan bilgiler veya bulgular başka çalışmalarda kullanılmak üzere arşive kaldırılır. Öyleyse *tez, belli zamanda belli bir plan ve yöntem dahilinde belli bilgilerin belli bir hacim içinde sunulduğu bir çalışmadır*. Böyle bir çalışmanın ortaya çıkması için zamanın iyi kullanılması, iyi bir yol haritasının belirlenmesi ve hedefin gerçekçi saptanması gereklidir. Bütün bunlar sağlam bir kurguya yani hedefi ve çerçevesi açık ve anlaşılır şekilde belirlenmiş gerçekleştirilebilir bir çalışmada ancak bulunur. Çünkü bir çalışmanın muhtevası kadar kompoze edilmesi ve şekli de önemlidir. Bunun için özellikle ilahiyat araştırmacılarının edebi eserleri okumasında yarar vardır. Bunların başında da hikaye ve roman gelmektedir. Maalesef akademik camiamızın bir kısmı, araştırma türü eserlerde edebî okumaları gereksiz görmek gibi bir yanılğı içindedirler. Bu yüzden de araştırma türü eserler sadece müracaat kaynağı olmak veya kuru bir bilgi deposu addedilmek gibi bir talihsizliğe mahkum olmaktadır.

4. Üslup

Aynı durum üslup için de geçerlidir. Rahat anlaşılır, akıcı ve berrak bir üsluptan uzak araştırmalarımız ve tezlerimiz, Enstitü veya şahsi raflarımızda tozlanmanın ötesinde bir işe yaramamaktadır. Uzun ve girift cümleler kurma kaygısıyla akıcılığın ve anlaşılabilirliğin ıskalanması, zorlama bir takım üsluplarla metnin okunmaz hale getirilmesi, hem içerden akademisyen kesimi hem de genel okuyucuyu, akademik eserleri okumaktan uzaklaştırmaktadır. Çünkü kötü bir üslup bazen dolu, yeterli ve yetkin bir içeriği gölgeleyebilmektedir. Üslubun iyi olabilmesi için konuşulan veya yazılan dilin iyi bilinmesi, bilimin dili olan ıstılahlara ve anlam dünyasına yeterince ve yetkinlik düzeyinde hakim olunması gerekmektedir. Öte yandan üslubu anlaşılır kılmak, akademik dilden uzaklaşmayı beraberinde getirmemelidir. Bir bilimsel çalışmanın herkes tarafından anlaşılması mümkün değildir. En azından ilgili kesimin anlaması ve rahat okuyabilmesi hedeflenmelidir. Herkesin anlaması için Batı'da olduğu gibi belki popüler bilim adı altında basitleştirici bir ara kademe düşünülebilir.

5. Kavram ve Terminoloji

Kavramların anlam dünyasına hakim olamamak, güncel telaşların yanında çağın getirdiği elektronik hız nedeniyle bu alanda meydana gelen aşınma veya tortulaşmadan kaynaklanmaktadır. Bu durum bazı akademisyenlerde zihin karmaşasına yol açarken akademik metinlerin anlaşılmasını da güçleştirmektedir. Öte yandan bilim dalının dili olan ıstılahların (terminoloji) anlaşılır kılınması adına tercüme edilmesi, doğrudan bilim dilinin dolaylı olarak da bilim dalının kısırlaşmasını beraberinde getirmektedir. Anlaşılır olmak önemli olmakla birlikte bu husustaki aşırılık, ilim dilinin kısırlaşması ve akademik üslubun yok olmasına yol açmaktadır. Bu bir tarafı düzeltirken diğer tarafı bozmak, deyim yerindeyse kaş yapalım derken göz çıkarmak anlamına gelir.

Batı kültür alanında oluşmuş kavramların, terimlerin ve üslubun aynıyla Müslüman coğrafyada kullanılması veya mevcut terimlerin tercüme edilmesi, çok sağlıklı sonuçlar doğurmamaktadır. En yaygın olan Ehl-i Sunnet yerine ortodoksi, ehl-i bidat yerine heterodoksi kavramları buna çarpıcı örnektir. Bu tür kullanımlar, özgün esere bile tercüme havası katmaktadır. Bizim medeniyet havzamızda oluşmamış kavram ve terimlerin doğal kültür değişimi sürecine

tabi olmadan aktarılması metin için hoyrat görüntülerin oluşmasına neden olmaktadır.

6. İçerik

Temel ve birinci el kaynaklara ulaşmadan oluşacak bir içerik kısır, özgünlükten uzak, söylenenin tekrarı olmak gibi bir talihsizliği beraberinde taşır. “Güneşin altında söylenmedik söz yoktur” genellemesine sığınmak akademisyeni kurtarmaz. Çalışılan bir konuda her söz söylenmiş olsa bile, farklı bir bakış açısı ve güncel gelişmeler paralelinde farklı ve zengin bir içerik ortaya koymak mümkündür. Mevlana'nın dediği “artık yeni şeyler söylemek lazım” sözü hiç söylenmemiş şeyleri değil, söylenmiş olanı yer, zaman ve hâle göre yeni bir üslupla ve yeni sorunlara teşhis ve çare olacak şekilde sunmaktır.

Zengin içerik demek, hacmi kabarık bir tez sunmak değil, beklentileri karşılayacak, sorulara cevap teşkil edecek, sorunlara çözüm getirecek şekilde olmaktır. Diğer bir deyişle okuyucuyu o konuda olabildiğince müstağni kılabilecek nitelikte olmalıdır. Nitekim ilim mirasımızdaki bazı eserlerin isminin *muğni* (başkasına ihtiyaç bırakmayan) şeklinde olması bu iddia ile yazılmış olduğundandır. Tabi ki, insan eseri bir çalışmanın, başka eserlerden bütünüyle müstağni bırakması düşünülemez. Ama en azından bu iddia ile ortaya çıkılması gerekir. Halk tabiriyle üç beş kırınıda oluşan, içerik yoksunu bir çalışma ile doktora veya doçentlik unvanına sahip olunması, öncelikle bu unvanı alan ve taşıyan için eziyet verici bir durum olmalıdır. Bunun tersi ise, içeriği zenginleştirilelim derken her bulunan verinin teze boca edilmesi yani tezin karışık ve tezat yığını bir bohça haline dönüştürülmesidir.

Öte yandan içerik noktasında tarihi derinliğin ve çağdaş genişliğin yakalanmasına ihtiyaç vardır. Başta Kelam, Fıkıh, Hadis ve Tefsir olmak üzere İslami ilimler 1400 yılı aşkın bir tarihi geçmişe ve birikime sahiptir. Bu alanda çalışma yaparken bu tarihi derinliği yakalamak ve çağdaş dünyaya hitap edecek genişliği hedeflemek gerekmektedir. Yapılan çalışmaları bu derinliğe ulaştığı ve genişliği hedeflediği oranda hem kabul görececek hem de bilimsel anlamda yeterliliğini ispat etmiş olacaktır.

7. İntihal Sorunu

Bugün lisansüstü çalışmalarda temel sorun, ister buna kolayca kaçmak, ister kısa yoldan bir unvana ulaşmak isterse bilimsel hırsızlık diyelim intihal olayıdır. Günümüzde internet ortamı bu hususta iştah açıcı bir imkan alanıdır. Şu bilinmelidir ki, internet ortamında hiçbir ciddi doküman sahihsiz değildir. İsmi ve adresi bulunmasa da mutlaka bir yerden yapılmış alıntı olması ihtimal dahilindedir. Sitelerden parça parça alınarak oluşturulmuş bir metnin kendi içinde ilişkiler barındıracağı hesaba katılmalıdır. Bu dikkate alınarak sanal ortamdan yapılacak alıntılar, tarih ve saat gösterilerek site adresleri verilmelidir. Doğrudan alıntıdan yani kes-kopyala yönteminden kaçınılmalıdır.

İntihal zaman, mahiyet ve şekil itibarıyla farklılık arz etse de insanlık tarihi kadar eski bir sorundur. Birinin eserini kendisine mal etme şeklindeki emek hırsızlığının yanında kendi eserini meşhur ve muteber bir şahsın eseri gibi göstermek şeklinde itibar hırsızlığı şeklinde de ortaya çıkmaktadır. Her ne şekilde olursa olsun emek harcanmamış ve rıza gösterilmemiş bir değer, çalışmanın veya itibarın alınıp bir başkasına mal edilmesi, en hafif tabirle ahlak dışılıktır. Bu anlamda bir kişinin eserinin tamamen veya kısmen alıntılanması, intihal olduğu gibi biri adına söz uydurmak veya söylemediği bir sözü nispet etmek de itibar hırsızlığıdır. Nitekim hadis uydurmacılığı da bu kategoriye girmektedir.

Lisansüstü çalışmalarda en çok karşılaşılan intihal türlerini şöylece özetlemek mümkündür:

1. Kopyala yapıştır şeklinde birinin çalışmasından kaynak göstermeden olduğu gibi alıntı yapmak.
2. Bir çalışmayı alıp içinde düzeltme, değiştirme veya eklemede bulunmak.
3. Daha önce yapılmış bir tezin şablonunu değiştirerek farklı bir çalışma görüntüsü vermek.
4. Başka dilde yazılmış bir çalışmayı tercüme edip telif eser gibi sunmak.
5. Tezin büyük bir kısmını o konuda yazılmış eserlerin tercümelerinden oluşturmak.
6. Üzerinde çalışılan eserin veya çalışma konusu olan bir kişinin eserinin tercümesinin tez olarak sunulması.

Bu tür çalışmalarda yer yer intihal yapılan eserin kaynak olarak gösterilmesi, tezi ne özgün kılar ne de intihalden kurtarır.

8. Hakikate Açık Olmak

Araştırmacıda bulunması gereken en temel özelliklerinden biri de rahat ve esnek bir zihin dünyasına sahip olmasıdır. Bu noktada her bulunan bilgi mutlaka değerlendirilmeli ve önceki algının değişmesi/değiştirilmesinin önü açık tutulmalıdır. Bu ancak katı ve sabit tutum içine girmemekle mümkün olur. Tabi ki bu, sürekli fikir değiştirme psikolojisine girmek argo deyimle maymun iştahlılık şekline de dönüşmemelidir.

Sözgelimi araştırmacının müsteşriklerin etkisinde kalması da onları yok sayması da aynı oranda sabit fikirliliktir. Bir müsteşrik ne diyorsa doğrudur demek ile ne diyorsa yanlışır demek aynı şekildedir. Bunun için yukarıda önerilen birinci yöntemin tercih edilmesinde yarar vardır. Hz. Ali'nin sözüyle “söyleyene değil, söylenene bakmak” gerekir. Birinci yöntemin takibi yani birinci el kaynaklardan bilgi edinerek bir sonuca/algıya ulaşılması sonunda artık araştırmacı bütün ikinci el kaynaklara rahat bir şekilde bakabilir. Bu esnada kendi algısı kendisine rehber olacağından, başkasının etkisinde kalması söz konusu değildir. İkinci el kaynaklara bu şekilde bakması araştırmacıyı farklı bakış açlarına veya kendisini test etme imkanına kavuşturur. Bu, aynı zamanda kişinin kendisine fırsat tanıması veya ayağına gelen fırsatları değerlendirmesi demektir. Bir yöntem takip etmek, bir plan yapmak veya çerçeve çizmek kendisini kısıtlamak değil, bir yol haritası belirlemektir. Kısıtlamak yöntem, plan ve çerçevenin değiştirilmezliği düşüncesine girmektir. Zaman zaman bütün bunların kontrolünün yapılması yeri geldiğinde değiştirme ya da ekleme şeklinde bir tasarrufa gidilmesi noktasında açık ve rahat olmak gerekir.

9. Sabit ve Değişken Farkını Yakalamak

Çalışma yaparken bir bilim dalından/alandan yararlanmak ile o alana girmenin ayırt edilmesinde yarar vardır. Sözgelimi kalamcı her alandan yararlanır ve bunda bir sakınca görmez, ancak kendi alanını/zihniyetini terk ederek başka alanlara girmesi/onların zihniyetini benimsemesi, kendisini ve alanını ıskalamak anlamına gelir. Bunun anlamı, Mevlana'nın “bir sufi pergel gibidir, bir ayağı şeriatta sabit, diğer ayağı ile bütün bir alemi dolaşır” sözünde olduğu gibi bir akademisyen bir ayağı kendi alanında/zihniyetinde sabit olmak üzere diğer

ayağı ile bütün alanlardan yararlanan bir araştırmacıdır. Diğer bir deyişle hangi alan olursa olsun akademisyen öncelikle kendi alanının zihniyetini ve sabitelelerini hesaba katarak araştırma ve çalışmasını şekillendirmelidir. Kısaca sabit ve değişken farkını dikkate alması gerekir. Aksi takdirde hangi alanı ilgilendirdiği belli olmayan bir çalışma ortaya çıkar. Bu söylenenler, doktora ve doçentlik düzeyinde çalışma yapanlar için söz konusudur. Ancak bilgi, görgü ve düşüncesi ile alan sınırlarını aşmış ilim adamı ve entelektüeller için böyle bir kısıtlama söz konusu olamaz.

Bu noktada bir başka sorun ise batıda oluşmuş bölgesel/lokal problemleri Müslüman topluma taşıyıp tartışmaktır. Çünkü ilahiyatçının öncelikli görevi İslam inanç ve değerlerini anlamak, anlatmak, izah etmek ve sorunlara karşı çözüm önerileri getirmektir. Batının yerel sorunlarını ve tartışma konularını bilgiçlik adına veya muhtemel etkilenme olabileceğinden hareketle tartışmaya açmak, kendi yerel ve alan sorunlarımızı göz ardı etmek veya ötelemek anlamına gelir. “Bâtılı tasvir sâfi zihinleri idlâl eder” şeklindeki düstur buna güzel bir örnektir. Tabi ki, hızlı iletişim çağında bütün sorunlar kolaylıkla bir yerden bir yere taşınabilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki, bütün bunlara rağmen bazı sorunlar hala yerel/bölgesel ve belli kültürlere aittir. Basın ve yayın organlarına bakıldığında ülkeler ve bölgeler arasındaki haber önceliklerindeki farklar bunun en açık göstergesidir.

10. Danışman-Öğrenci İlişkisi

Bir tezin ortaya çıkmasında öğrenci kadar danışmanın da etkisinin olduğu unutulmamalıdır. Başarılı her tezin arkasında başarılı bir danışmanın bulunduğu bir gerçektir. Demek oluyor ki, özellikle tezde başarıyı yakalayabilmek danışman ve öğrencinin birlikte çalışmasına bağlıdır. Birlikte çalışmanın olmazsa olmaz şartı, uyum ve anlayıştır. Bu iki hususun tek taraflı olması düşünülemez. Danışmanın veya öğrencinin uyum ve anlayış göstermediği durumlarda tezler ya yarım kalmakta ya da terkedilmektedir. Her iki tarafın bu noktada özveri göstermesi, tezin devamı için kararlılık ve gayret ortaya konması gerekir.

Danışman öğrenci anlaşmazlıklarının temel nedenlerin başında, öğrencinin bağımsızlığı ile danışmanın müdahale yetkisi sınırının tam çizilememesinden gelmektedir. Yani danışman nereye kadar müdahale edebilir ve öğrencinin da-

nışmanından bağımsız ne kadarlık bir hareket alanı bulunmaktadır? Kadim tabirle danışman bir yol gösterici mürşit midir yoksa öğrencinin düşüncesini inşa eden mühendis midir? Diğer bir deyişle danışman düşünce ve anlayış noktasında öğrencisine müdahale edebilir mi? Bu durumda danışman tezin usulünden mi, esasından mı sorumludur?

Bu sorulara kolayca cevap vermek mümkün değildir. Mümkün olmamasının en önemli nedeni, yukarıda sıralanan hususların cetvelle çizilmiş kesin ve net bir ayrımının yapılamayacağıdır. Son sorudan yola çıkarsak danışmanı sadece tezin usulünden sorumlu bir noktada gördüğümüzde danışmanın asıl hususunda, yani tezin içeriği ve düşünce örgüsü noktasında hiçbir müdahalesinin olmaması gerekir. Ancak danışman desteğini sadece tezin şekliyle sınırlamak ne kadar mümkündür?

Bu soruna şöyle bir orta nokta bulmak mümkündür: Danışman yol göstericilik anlamında tezin hem aslına hem de usulüne katkı sağlayabilir. Onun bu müdahalesi öğrenciyi sınırlamak veya şekillendirmek değil, ortaya koyduğu usul ve esasın doğru, sağlam ve çelişkiden uzak olmasını sağlamak içindir. Dolayısıyla danışmanın görevi burada yönlendirme değil, yol göstermedir. Bu durumda düşünce noktasında öğrencinin bağımsızlığı sağlandığı gibi danışmanın da katkı verme imkanı açıklığa kavuşmuş olacaktır.

Bu noktada sisteme yeni eklenen Tez İzleme Komitesi danışmanın yükünün hafifletilmesinin yanında öğrenciyeye ilave bir destek olarak iyi düşünülmüş bir uygulamadır. Ancak bunun kağıt üzerinde ve görüntüde kalmaması gerekir. Altı ayda bir toplanması gereken Komite tezin hem gidişatını kontrol etme hem de yol gösterme anlamında önemli bir işlev görebilir. Tez izleme komitesi oluşturulurken tezin özelliği ve öğrencinin nasıl bir desteğe ihtiyaç duyacağını göz önünde bulundurulması önemlidir. Ayrıca komite üyelerinin farklı bakış açılarına sahip olması, öğrencinin ufkunu genişletici rol oynayacaktır. Zaten komitenin oluşturulmasında, danışmanın dışında üyelerden birinin anabilim dalı diğerinin ise dışardan olmasının gerekçesi bu olsa gerektir.

D. Sonuç

Gelinen noktada tezin öncelikle yöntem, kaynaklar ve emek açısından iyi düzeyde olması gerektiği açıktır. Ancak sağlam bir yöntem ve birinci el kaynaklara gidilerek yapılmış bir çalışma, açık ve anlaşılır bir üslup ve iyi bir kurgu ile

sunulmamışsa ilgi görmesi, değer bulması pek mümkün görünmemektedir. Bu, güzel bir ürünün kötü bir işçilik ve ambalaj ile piyasaya sürülmesi gibidir. Ürünün madeni ve maddesi ne kadar değerli olursa olsun kötü bir işçilik ve ambalaj, ürünü sadece sahip olduğu madde kadar değer biçilmesine sebep olur. Öte yandan ambalaj güzel olmakla birlikte içindeki mal yeterince değerli değil veya intihal ise hiçbir kıymeti yok demektir. Kişi bununla başkalarını kandırdığını zanneder ama aslında kendisini kandırmakta, bir nevi kişiliğini ve ahlakî değerlerini yok saymaktadır.

Sonuç olarak, tabi ki bu söylenenler değişmez nass veya nihai nokta değildir. İnsanın ufku kainatın ufku kadar açık ve geniştir. Çünkü Yüce Allah bütün bir kainatı ve içinde bulunanları insana musahhar kılmıştır. Bunun anlamı, dileklerimiz ve çabalarımızın imkanlar ve şartlar çerçevesinde gerçekleşeceğine Yüce Allah'ın izninin olmasıdır. Ancak yolun sonunda engin yüceliğin veya dipsiz derinliğin olduğu da bir gerçektir. Çünkü geleceğimiz, bizim tercihlerimizle/tezlerimizle şekillenmektedir. “Biz ona doğru yolu gösterdik, ya şükredenlerden ya da nankörlerden olur.”⁶

Kaynaklar

- Makdisi, George, *Ortaçağda Yüksek Öğretim*, trc. A.H. Çavuşoğlu-H.T. Başoğlu, İstanbul 2004, Gelenek Yayınları.
- Ocak, Ahmet, “Nizamiye Medresesi ve Büyük Selçuklularda İlim”, *Türkler*, Ankara 2002, Yeni Türkiye Yayınları.
- Karadağ, Çağfer, “Nizamiye Medreseleri ve Gazzâli”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler* –Uluslararası Sempozyum-, Muş Alparslan Üniversitesi, 2013, I, 545-555.
- Komisyon, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz, Edit. Mehmet Karaca, İstanbul 2012.
- <http://www.arsiv.itu.edu.tr/ek/I.T.U.%20ve%20Muhendislik%20Tarihimiz.pdf>; <http://www.arsiv.itu.edu.tr/tarihce/1823.htm>; 14.04.2014; 12:22 (Bu bilgilerin anılan site tarafından Kazım Çeçen, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Kısa Tarihçesi adlı eserden alındığı ifade edilmiştir.)
- Ekmeleddin, İhsanoğlu, “Daru'l-Fünûn”, *Anadolu'da İslam Kültür ve Medeniyeti*, DİB Yayınları, Ankara 2007.
- Eliot, T.S. *Kültür Üzerine Düşünceler*, trc. Sevim Kantarcıoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

⁶ el-İnsân 76/3.